

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 316.77;378;87.9

МОВНА КАРТИНА СВІТУ НАЦІЇ ТА МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ**Кияк Т. Р.**

У даній статті ретроспективно й перспективно пропонується оцінка можливостей міжкультурної комунікації минулого і сучасного з позицій новітніх підходів лінгвістики, показано місце перекладу в царині взаємин між національними культурами, проілюстровано окремі особливості даних культур та шляхи їхнього взаємного визнання, толерування і збагачення.

Ключові слова: культура, комунікація, переклад, толерантність, ментальність, національна специфіка, ідентичність.

В данной статье ретроспективно и перспективно предлагается оценка возможностей межкультурной коммуникации прошлого и современного с позиции новейших подходов лингвистики, показано место перевода в сфере взаимоотношений между национальными культурами, проиллюстрированы отдельные особенности данных культур и пути их взаимного признания, толерирования и обогащения.

Ключевые слова: культура, коммуникация, перевод, толерантность, ментальность, национальная специфика, идентичность.

The article retrospectively and perspectively estimates the intercultural communication opportunities of the past and present in terms of modern linguistics. It deals with translation from the point of view of intercultural relations, illustrating separate samples of these cultures and ways of their mutual recognition, toleration and enriching.

Key words: culture, communication, translation, tolerance, mentality, national specificity, identity.

Термін “культура” походить від латинського “cultio”, що первинно означало “обробіток землі”. З тих пір це поняття наповнилося різними конотаціями багатьох суміжних наук, залишаючись одним із фундаментальних і водночас складних феноменів сучасних гуманітарних наук. З одного боку, культура – явище набуте, тому вона має риси суб’єктивності, індивідуальності. Але в такій якості вона не може бути повноцінною, оскільки запорукою її існування виступає певний колектив, який сповідує дану культуру, формує власну культурну картину світу, під котрою можна розуміти “сукупність раціональних знань та уявлень про цінності, норми, моральність, менталітет власної культури та культур інших народів” [6, с. 28]. Саме останній наведений тут чинник про “знання культур інших народів” лежить в основі всіх наукових підходів до поняття культури (це і когнітивна антропологія, і символічний інтеракціонізм, і культурний релятивізм і т. п.), що призвело до формування явища “міжкультурна компетентність”, а звідси до усвідомлення потреб і перспектив міжкультурної комунікації як реального чи віртуального діалогу між різними культурами чи їх репрезентантами з метою взаєморозуміння, взаємозбагачення, взаємовизнання.

Міжкультурна комунікація як вимога обставин виникла після Другої світової війни в США з метою задоволення інтересів американських політиків та бізнесменів. Цей процес швидко поширився за умов ліберальної ринкової економіки в розвинених країнах світу, що водночас зумовило своєрідний “перекладацький вибух”. Нації, які відстали, або не долучилися до цього процесу, або опинялися на узбіччі, “законсервували” власну культуру, або малопомітно розчинялися в інших

культурах, що як вислід, означало щезання етносу з культурної мапи світу. Звідси результується ще одне завдання міжкультурної комунікації як наукової, так і академічної дисципліни: взаємозбереження культурної самобутності всіх націй.

За умов глобалізаційних процесів постала проблема аналізу взаємин між тими культурами, яким пощастило на сьогоднішній день зберегтися, та перспектив їх розвитку і подальшого співіснування. Дослідження у цій царині набувають не лише пізнавального, але й соціально вагомого характеру, хоча ці питання поставали перед етносами протягом усього плину історичного часу, нерідко обростаючи різними версіями й навіть міфами.

Згідно з релігійною версією на землі проживав один народ з однією мовою, проте, через бажання землян дійти до Бога, побудувавши вежу, вони були покарані шляхом виникнення і змішання різних мов. Як мовиться в сакральних джерелах: “І розпоросив їх звідти Господь на поверхні всієї землі, – і вони перестали будувати це місто”. Відбувся чи не найперший акт номінації: “І тому-то дано ймення йому: Вавилон, бо там помішав Господь мову всієї землі” [Цит. за: 1, с. 6–9]. Відтепер людство було приречено на безперервні пошуки порозуміння як між окремими особами, так і між цілими народами. Як стверджують археологи, вавілонський зіккурат (святинище) таки існував (периметр розкопаного фундаменту складає 300 м на 300 м). Але і за таких розмірів храм аж ніяк не підтверджує сакральну версію. Ця мила легенда ніби оправдовує виникнення відмінностей у способі життя груп людей, їхнього становлення до буття, їхнього мислення, насамперед, вербального, що зумовлено різними чинниками, як-от: географічними, кліматичними, демографічними, навіть фізіологічними, згодом ще й релігійними та культурними. Світ стає полікультурним. Паралельно з мисленням удосконалюються мови. Якщо, за даними антрополінгвістів, для неандертальця достатньо було для всіх випадків життя – 100–120 слів (словник дворічної дитини), то нинішній пересічний громадянин цивілізованої країни в побуті вживає декілька тисяч слів, а на пасивному рівні – десятки тисяч. Ця еволюція підтверджує гіпотезу Геккета про те, що онтогенез людини за її життя ніби відтворює процес становлення всього людства (онтогенез).

Фактор комунікації набуває все чіткіших обрисів, довівши, що саме людська мова – найбільше пристований і найдосконаліший спосіб обміну інформацією. Як пише Дж. Грінберг, “... ми можемо сформулювати правила комунікації бджіл за допомогою природних мов, тоді як бджоли не можуть сформулювати граматику природної мови за допомогою власної системи. Отже, природні мови слугують як метамови для інших комунікативних систем” [2, с. 21].

Однією із найважливіших функцій мови стає її здатність не лише акумулювати, але й зберігати інформацію для майбутнього. Як поетично висловився з цього приводу І. Бунін:

“Молчат гробницы, мумии и кости,
Лишь слову жизнь дана.
Из древней тьмы на мировом погосте
Звучат лишь письменна.
И нем у нас другого достоянья,
Давайте же беречь
В дни злобы и страданья
Наш дар бесценный – речь”.

Завдяки письму людство отримало найдавніші писемні свідчення культури Шумеру (“Сказання про царя Урука Гільгамеша”, перший звід законів Хаммурапі, напис на Бехістунській скелі тощо). Людська вдячність тим подвижникам, які розшифрували ці та наступні свідчення культури та історії.

Вже в ті часи виникає фактор необхідності міжкультурної комунікації. До наших часів дійшов чи не перший чотиримовний шумерсько-аккадсько-хурритсько-угаритський словник. Перед тим був двомовний словник номенклатур (перелік професій, худоби тощо). З’являються, зрозуміло, й перші свідчення несприйняття іншої культури, як спалення Александрійської бібліотеки за наказом халіфа Омара, котрий аргументував своє рішення відомою тирадою: “Якщо тут написано те, що присутнє в Корані, то воно зайве, якщо ж тут написано те, чого немає в Корані, то воно шкідливе”.

Культури розвиваються, взаємозбагачуються, нерідко поборюють одна одну. Ці явища в нинішній лінгвістиці номінуються як адстрат, субстрат, суперстрат. Окремі культури через різні історичні чинники щезають разом із мовами. Нині розрізняють близько 6500 мов, з них носії 100 найбільших мов складають 95 % усього населення планети.

Деякі мови репрезентовані лише кількома носіями, отже, вони приречені. Науковці твердять, що кожного місяця вмирають у середньому дві мови. Уніфікуючись, світ збіднюється, оскільки багатство загальнолюдської культури полягає в її різноманітності.

Цікаво, що маємо приклади ніби зниклих культур, які зуміли все-таки зберегти свій вогник і за сприятливих умов знову роздмухали свою первинну принаду. Яскравим прикладом тому стала древня гебраїська культура, базована на Торі й вимушено призабута за час перебування євреїв у Вавілонському полоні. Занедбанною тоді була й мова; лише книжник Езра започаткував її відродження. У храмі Тора читалася на підвищенні, читець не відривав очей від тексту; трохи нижче стояв, помивши руки, товмач (метургеман) і менш голосно перекладав армейською. Так поступово відродилася віра ізраїльтян, їхня культура та мова. Після століть поневірянь статус цього народу заслуговує пошанівку.

Та чи завше можна вважати посередництво іншої культури перспективним шляхом? Як свідчить досвід світової культури, категорично ні! Це приводить до нівелювання принципових особливостей культури – продуцента у культурі-реципієнта. Негативним зразком може слугувати переклад “Дон Кіхота” Сервантеса через російськомовний підрядник. Банальність, яку довелося нині в Україні виправляти. Дозволю собі тут відступ. В Японії опубліковано “Вступ до української мови” Кодзуо Накаї, де наведено діалог між українським викладачем та японським студентом:

Українець: “Але у вас в Японії немає перекладів Шевченка?”

Японець: “Звичайно є. Але переклади не з української, а з російської”.

Українець: “З російської? Плаче Шевченко в домовині” [4].

Культура та соціальна поведінка стають водночас і причиною, і наслідком прагматичного світогляду громадян, реалізуючись у різних націях по-різному: як на побутовому, так і на загальноментальному рівнях. Британці, наприклад, не дозволяють собі за святковим столом перешіптуватися чи обмінюватися непристойними анекдотами. Вони не терплять образи королівської сім'ї; не проголошуються тости, як і в США, де менше звертають увагу на правила етикету; пунктуальністю та прагматизмом відзначаються взаємини в Німеччині; за французьким столом домінує ореол кухні, який стимулює відповідні невербальні реакції учасників комунікації (наприклад, не засолоючи або не приперчуючи подану страву, яку слід їсти до останку). Про особливості невербальної комунікації віддалених культур говорити не приходитьсь. Наприклад, американське панібратство японцями категорично не сприймається.

Окремою темою проходить статус слов'янських культур. Вони багаті, непересячні, шкода, що зазнали утисків та обмежень з боку сусідніх культур, що дозволило великому Гердеру дещо зверхньо сказати: “Слов'яни завше займали більше місця на землі, аніж у її культурі”. Так склалося, на жаль, що після останніх перипетій у Європі залишалося 15 слов'янських народів загальною чисельністю всього близько 280 млн осіб. А дарма. Нехай похвалиться бабуся Європа літописами на кшталт “Літопис руський”, “Повість минулих літ”, “Галицько-Волинський літопис” та інші, написані задовго до становлення західноєвропейських держав. Вже не кажучи про досить досконалу тодішню мову, якою користувалася русько-українська громада, про яку згодом написав у XVIII ст. С. Полоцький:

“Писав я спершу мовою, що нею

Поєднаний із домом та ріднею,

Але побачив: користь буде знову,

Коли слов'янську чисту вивчу мову”.

(Пер. Р. Лубківського).

Очевидно, що слов'янська культура володіє рідкісним інстинктом самозбереження, оскільки вона зуміла вистояти за умов лещат культур із заходу (войовничий псевдокатолицизм) та сходу (татаро-монгольське язичництво). Одні нації виграли

від того (як Польща, прийнявши католицизм), інші були ослаблені та приречені на роль прохідного історичного двору (Україна). Тому цілком по-сучасному сприймаються слова Т. Шевченка з його поеми “Єретик”, де він віддає шану великому слов’янофілові Шафаріку:

“Слава тобі, любомудре,
Чеху-слов’янине!
Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді. Твоє море
Слов’янськеє нове!”

Українській душі виділялося окреме місце серед слов’ян. Батьки “Русалки Дністрової” (1837 р.) М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Голованіський тоді ж писали: “Однако язик і хороша душа руська була серед Слов’янщини як чиста сльоза дівоча”. Щоправда, надміру толерантна, через що часто обманута Україна через трагізм своєї долі просякнута мазохізмом (символічно, що автор цієї течії Л. З. Мазох народився і жив в Україні). Академік Киричук серед національних негативів українців виділяє наступні: 1) анархічний індивідуалізм; 2) перевага емоцій над рацією; 3) кордоцентричність – сентименталізм, чутливість, замилування у фольклорі; 4) інтравертивність психофункцій – зосередженість на проблемах внутрішнього індивідуального світу.

Зрештою, на самій території України історично сформувалися три різновиди культури, що стало причиною і наслідком відповідної соціальної поведінки, ступеня європейськості. Якщо порівняти наявність суспільних негативів (кількість розлучень, вбивств, крадіжок, самогубств, дітей-сиріт, безпритульних, алкоголіків, хворих на туберкульоз і т. п.), то за цими показниками Схід значно переважає Захід України, що дослідив тижневик “Коментар” і передрукувала газета “Новости Крыма”. Журналісти доводять, користуючись офіційними джерелами, що найгірша ситуація склалася в Севастополі (27 місце) та в Криму (26 місце). Найкраща ситуація склалася саме у західноукраїнських обласних центрах. Причини цього феномену експерт Центру Розумкова, нині народний депутат Павло Розенко, пояснює наступним чином: “Такі тенденції мають глибинний характер і залежать від культури виховання людини. На Західній Україні більше поважають традиції, дотримуючись християнських звичаїв та заповідей Божих. В іншій частині України люди задіяні переважно на великих підприємствах, де отримують невідповідну платню до тих умов та рівня ризиків, у яких вони працюють. Звідси – озлобленість, депресивні настрої. Крім того, там більшою мірою, ніж на Західній Україні, втрачено культурні традиції” (цю ситуацію детальніше описано в 8).

Тож і не дивно, що в різних культурах націй так суттєво може відрізнятись терміносистема, яка їх обслуговує, найперше, тлумачення визначальних одиниць. Цікаво, що чим віддаленішою є культура, тим відміннішим є розуміння понять. Так, “шумний п’яний банкет” у німецькому розумінні (Schwelgerei) чулки передають як “зірвалися з ланцюга”. В мові зулу для передачі поняття “комунізм” використовується термін, який означав “вчення тих, хто їдять разом”, старий казахський термін “інтернаціоналізм” передавався словом зі значенням “відсутність родинного почуття”; для низки народів Кавказу та Середньої Азії поняття “південний напрямок” передається словом “кибла”, що означає “напрямок на Мекку”, але це для даних народів неідентично [5, с. 13].

Всі ці речі не свідчать насамперед про бідність тієї чи іншої мови, а про відмінності в умовах існування та світосприйманні конкретного етносу, що зумовлено суб’єктивними умовами, екстрапольованими у сферу культури. Як слушно писав В. Гумбольдт, “вирішальним у відношенні вартостей і недоліків тієї чи іншої мови є не те, що здатна виразити дана мова, а те, на що ця мова вдохновляє та до чого спонукає завдяки власній внутрішній силі” [3, с. 223]. Проте процеси глобалізації не залишають ніяких шансів культурам існувати як окремі ізольовані автаркії. Все більше набирають обертів процеси взаємозіткнень, взаємовпливів, які або залишають шанси для окремих культур домінувати, або засвідчують факти занепаду й щезання інших культур. Зауважу, подібні процеси мали місце і в минулому, хоча, можливо, в менших масштабах і залежно від історичних передумов. Наприклад, ще Й. Гердер за своєї епохи (і, мабуть, слушно, враховуючи

фактор формування тогочасних націй), висловив переконання в тому, що культура – це незмінна вартість народу, вершина його існування, вона має слугувати згуртуванням до середини й відмежуванням назовні. Він писав: “Чим більше вся література, як і поезія, здобувала для діяння простору і поверхні, тим більше втрачала вона в здатності проникнення в глибині та визначеності” [11, с. 413]. Отже, за Гердером – переміщення культур – це занепад. Звісно, така позиція не актуальна. Більше того, деякі сучасні дослідники, не відчувши тогочасності Й. Гердера, вважають зворотній процес збагаченням, а не занепадом [3]. Більше того, Л. Гетце вважає національні культури одним із чинників ненависті до інших, воєн, дискримінації, й тому це поняття для нього виступає навіть як культурно-расистське [10, с. 327].

Проти засад міжкультурності виступає також В. Вельш, оскільки, як він вважає, її апологети переймають хиби концепції Й. Гердера про острівне існування культур, які водночас одна одну поборюють, з одного боку, та пропонують методи, як ці культури можуть одна з одною мирно співіснувати, з іншого. Натомість він пропонує тезу про транскультурність, яка стосується не лише культур, а й інших форм взаємин між націями. Гібридність культур стає наслідком міграційних процесів та технологічних новацій. Його теза: “Регіональна специфіка перетворилася на декорацію, на поверхню, на естетичні переконання. Все ще побутує риторика національних культур, але суть їхня залишається транскультурною” [Цит за: 10, с. 329].

Так само в науці спостерігається заміна окремих дисциплін на трансдисциплінарні науки. Нинішній науковий ландшафт визначають переплетіння та синергетичні ефекти замість традиційних меж між спеціальностями.

Хоча В. Вельш, з іншого боку, позитивно оцінює позиції з цього приводу Й. В. Гете, він не помічає, що останній не сприймав концепцію гібридизації культур. Він виступав за співіснування культур, якщо кожен їхній носій визнає загальнолюдським надбанням усі інші культури. Й. В. Гете закликає до розуміння один одного, до глибшого пізнання інших культур, які треба не лише визнавати, але й вважати рівноцінними. У своїх “Максимах та рефлексіях” великий поет напише: “Толерантність мала би стати лише скороминучим переконанням, вона має привести до визнання. Справжня ліберальність – це визнання” [2, с. 184]. Так само нинішнє розуміння культури має виходити із основоположного принципу рівноцінності всіх культур. І тут не можна опускатися до одностороннього виділення позаконституційних прав якогось етносу (наприклад, мусульманського). Мусить відбуватися мирний діалог під єдиним дахом, інакше про толерантність не може бути й мови.

В лінгвокультурології відома модель варіантів засвоєння “чужої” культури М. Беннета [див. детальніше 6, с. 129–138]. Автор її ставить на вершину піраміди інтеграцію як повне пристосування до іншої культури, яка стає також “своєю”. На рівні конструктивної маргінальності породжується мультикультурна особистість, яка сповідує повну свободу в когнітивній та емоційній сферах поведінки. Це довгий, важкий і нерівний шлях, але його мають пройти всі культури всіх народів.

Отже, не можна говорити про майбутнє культури як гібридизацію, моно-, мульти- чи транскультурність, не кажучи про те, що останнім часом спостерігаються намагання вертати до витоків своєї культурної специфіки. Метою має стати мирне співіснування і міжкультурний діалог. Хоча це складний шлях, але йому нема альтернативи. Цю позицію має займати майбутня Україна, реалізувавши спершу етап самоіндетифікації.

Література

1. Гаврилів Тимофій. Текст між культурами / Тимофій Гаврилів // Перекладознавчі студії. – К. : Критика, 2005. – 200 с.
2. Гринберг Джозеф. Антропологическая лингвистика / Джозеф Гринберг // Вводный курс ; пер. с англ. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 224 с.
3. Гумбольдт В. фон. О различении строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества / В. фон Гумбольдт // Избр. труды по языкознанию. – М. : Прогресс, 1984. – С. 37–298.
4. Кодзуо Накай. Вступ до української мови / Накай Кодзуо. – Токио, 1991.
5. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики) / Т. Р. Кияк. – Львов : Вища школа, 1988. – 161 с.

6. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация / А. П. Садохин. – М. ; Альфа – М. : Инфра, 2006. – 288 с.
7. Степанов Г. В. Современная научно-техническая терминология на языках народов СССР и за рубежом / Г. В. Степанов // Проблемы разработки и упорядочения терминологии в Академии наук союзных республик. – М. : Наука, 1983. – С. 6–21.
8. Україна Молода, 7–8 вересня, 2012 року.
9. Goethe Iohann Wolfgang Sämtliche Werke, Hrsg. von Ernst Beutler / Iohann Wolfgang Goethe / Band 9, 14. – Zürich : Artemius, 1977.
10. Goetze Lutz. Multikulturalismus, Hyperkulturalität und interkulturelle Kompetenz / Informationen. Deutsch als Fremdsprache, August, München: IUDICIUM Verlag, 2009. – S. 325–333.
11. Herder, Johann Gottfried. Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. – Frankfurt a. Mein.: Suhrkamp, 1989.